

РОЗДІЛ: ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.922:356.13(043.3)

DOI: 10.26565/2225-7756-2019-66-01

Особливості особистісного благополуччя персоналу державної прикордонної служби України в залежності від участі в антитерористичній операції

Волинець Наталія Валентинівна, кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділення організації наукових досліджень науково-дослідного відділу Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46, 29003.

Nataliya Volynets, Candidate of Psychological Science, Assistant Professor, Senior Researcher of the Sector of Organization of Scientific Researches of Research Department National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after V. Khmelnytsky, Khmelnytsky, st. Shevchenko 46, Ukraine, 29003.

Волынец Наталья Валентиновна, кандидат психологических наук, доцент, старший научный сотрудник отделения организации научных исследований научно-исследовательского отдела Национальной академии Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Хмельницкий, ул. Шевченко, 46, 29003.

ORCID 0000-0002-4118-9773
natasha_volynets@meta.ua

В статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України в залежності від участі в Антитерористичній операції. Виявлено та описано відмінності в особистісних, професійних та організаційних особливостях переживання особистісного благополуччя прикордонниками-учасниками Антитерористичної операції та прикордонниками, які не приймали участь в Антитерористичній операції.

Ключові слова: особистісне благополуччя; особистісні, професійні й організаційні особливості особистісного благополуччя; персонал Державної прикордонної служби України; Антитерористична операція.

В статье представлены результаты эмпирического исследования особенностей личностного благополучия персонала Государственной пограничной службы Украины в зависимости от участия в Антитеррористической операции. Выявлены и описаны различия в личностных, профессиональных и организационных особенностях переживания личностного благополучия пограничниками-участниками Антитеррористической операции и пограничниками, которые не принимали участие в Антитеррористической операции.

Ключевые слова: личностное благополучие; личностные, профессиональные и организационные особенности личностного благополучия; персонал Государственной пограничной службы Украины; Антитеррористическая операция.

The results of the empirical study of the peculiarities of personal well-being of the staff of the State Border Guard Service of Ukraine, depending on participation in the Anti-Terrorist Operation are represented in the article. The differences in the personal, professional and organizational characteristics of the personal well-being of the border guards who participated in the Anti-Terrorist Operation and the border guards who did not participate in the Anti-Terrorist Operation (ATO) are identified and described. A significantly higher levels of lifetime orientations and general feasibility of life were detected of the border guards-participants of the ATO, compared with border guards who did not participate in the ATO. The border guards-participants of the ATO more appreciate the interesting work, the presence of good friends and a happy family life compared to the border guards who did not participate in the ATO, who appreciate more health, knowledge and freedom than the border guards-participants of the ATO. The lower levels of development of the reflection of communication and interaction with other people and subjective well-being of the border guards-participants of the ATO were revealed in comparison with the border guards who did not participate in the ATO. The level of professional well-being of the border guards-participants of the ATO is higher due to higher indicators of autonomy in professional activity, professional self-acceptance, satisfaction with the level of competence and professional achievements, the formation of professional goals, professional development and growth compared with the border guards who did not participate in the ATO. The level of job satisfaction of the border guards-participants of the ATO is lower compared to border guards who did not participate in the ATO. In

general, the border guards-participants of the ATO are more satisfied with work because they have a much higher interest in the work, higher satisfaction with achievements, content of work and relationships with employees compared to border guards who did not participate in the ATO. The differences in the personal, professional and organizational peculiarities of the personal well-being of the border guards-participants of the ATO are related to the positive transformation of the traumatic experience of staying in the ATO zone, the rethinking of life and professional goals, their results, changing values orientations, interests, aspirations and professional motivation, change in attitudes to the organizational culture of relations and governance.

Key words: personal well-being; personal, professional and organizational peculiarities of personal well-being; staff of the State Border Guard Service of Ukraine; Anti-terrorist operation.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Персонал Державної прикордонної служби (ДПС) України в умовах сьогодення здійснює забезпечення прикордонної безпеки України в умовах збройного конфлікту з Російською Федерацією у контрольованих прикордонних районах, де Державна прикордонна служба України здійснює свої функції відповідно до законодавства і здійснює протидію загрозам національній безпеці України у прикордонному просторі, які виникли внаслідок порушення територіальної цілісності держави, активізації дій незаконних збройних формувань і транскордонної та місцевої організованої злочинності, нелегальної міграції з метою участі в екстремістських організаціях, незаконної торгівлі зброєю та боєприпасами, незаконним ввезенням в Україну товарів військового та подвійного призначення [1]. Під час проведення Антитерористичної операції прикордонні підрозділи вели активні дії щодо утримання та поновлення системи охорони державного кордону, знищення незаконних збройних формувань та диверсійно-розвідувальних груп у контрольованих прикордонних районах. Їхні основні зусилля зосереджувалися на обороні органів (підрозділів) охорони державного кордону, пунктів пропуску через державний кордон та загрозливих напрямів поза межами пунктів пропуску [2].

За даними Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників АТО, на 1 жовтня 2018 року статус учасника бойових дій отримали 346 160 осіб, з них 19 549 військовослужбовців Державної прикордонної служби [3]. Відповідно до Порядку отримання статусу учасників бойових дій цей статус надається особам, які були залучені до проведення антитерористичної операції та особам задіяним у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях на строк не менше ніж 30 календарних днів, у тому числі за сукупністю днів перебування в районах її проведення [4]. Досвід участі військових у бойових діях спричиняє розвиток різних психогенних порушень. Це пов'язані зі стресом психічні розлади, труднощі в ресоціалізації та адаптації до життя в мирному суспільстві, антисуспільна та антисоціальна поведінка (наркоманія, алкоголізм, злочинність, жорстокість, апатія, суїцид тощо). Психологічними наслідками участі в бойових діях є те, що в умовах мирного часу у військових порушується соціальна взаємодія, виникають сімейні труднощі й проблеми з працевлаштуванням, зникає інтерес до суспільного життя, знижується активність при вирішенні життєво важливих проблем [5]. В умовах сьогодення багато країн світу розробляють національні програми психологічної підтримки та допомоги, орієнтовані на медико-соціально-психологічну допомогу, спрямовану на відновлення фізичного, психічного, соціального здоров'я та психологічного благополуччя військовослужбовців-учасників військових конфліктів. Так, у збройних силах США керівники несуть значну відповідальність за благополуччя їх солдатів [6] і впроваджують програми інтервенції, спрямовані на зміну, розвиток, підтримку та збереження особистісного благополуччя [7-9]. В психологічну підготовку до здійснення професійної діяльності персоналу Норвежського флоту включено програми індивідуальної адаптації до умов діяльності, подолання стресових ситуацій протягом тривалого періоду, впевненості у власних силах, вміння виконувати необхідні завдання; формування відчуття значущості та визнання за виконану роботу, активного ставлення до вирішення проблем, віри в те, що хтось з персоналу здатний знайти потрібне рішення в складній ситуації, розвитку самореалізації, цілеспрямована робота та вироблення стилю роботи, твердості, уміння працювати в особливих умовах, вміння контролювати членів команди та бажання діяти у складних ситуаціях [10]. У збройних силах Канади з метою психологічного забезпечення психічного здоров'я та особистісного благополуччя військовослужбовців реалізуються програми підтримки здорового способу життя, розвитку вмінь та навичок зосередження на поставленій задачі, SMART-навичок цілеутворення та цілепокладання для індивідуального управління визначенням цілей та постановкою завдань, навичок контрольованого дихання, навичок кидати собі виклик у контексті негативного самообговорення, навичок візуалізації, розвитку системи самопідтримки, навичок визнавати особисті межі та межі інших людей у діяльності, стосунках тощо, розвитку навичок брати перерви (тайм-аути) для короткого відпочинку, налаштування та переналаштування на інші аспекти діяльності, а також запроваджуються програми відпочинку, розслаблення та рекреаційного відновлення [11]. Для соціально-психологічного забезпечення особистісного благополуччя військовослужбовців Ізраїльських сил оборони створено Асоціацію благополуччя солдатів Ізраїлю, яка сприяє благополуччю солдатів у сферах відпочинку, освіти та культури, здійснюючи діяльність будинків солдатів, клубів та центрів [12]. Окрім того, організацією FIDF (Friends of the Israel Defense Forces) для забезпечення особистісного благополуччя військових в країні розроблено та впроваджено програми освітніх, культурних, рекреаційних, соціальних послуг, а також створено об'єкти, що забезпечують життєву підтримку солдатів та реалізуються програми

«Гідність», «Самотні солдати», «Спадщина», «Дух», «Батальйон», які передбачають заходи спрямовані на підвищення та збереження їхнього благополуччя [13].

Досвід участі українських прикордонників в Антитерористичній операції (АТО) на сході України засвідчує потребу у виявленні особливостей переживання особистісного благополуччя персоналом ДПС України, який здійснює діяльність з охорони державного кордону та проведення психологічних заходів щодо його підвищення в мирних умовах життя. Дослідження особливостей переживання особистісного благополуччя прикордонниками, які здійснювали боротьбу з диверсійно-розвідувальними та терористичними групами в умовах проведення АТО, що проводилася протягом 2014–2017 років, і виконували завдання у складі підрозділів Донецького та Луганського прикордонних загонів, Маріупольського загону Морської охорони, окремих прикордонних бойових комендатур у складі зазначених органів охорони державного кордону і оперативно-військових відділів Краматорськ та Велика Новосілка, які зараз входять до складу Сил спеціальних операцій, не проводилися.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці активно досліджують проблематику психологічних особливостей, наслідків травматизації та реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в Україні. В їхніх дослідженнях висвітлено: психологічні та нейропсихіатричні особливості учасників АТО (К. Логановський, Н. Зданевич, М. Гресько, Д. Маразіті, Т. Логановська) [14], особливості впливу екстремальних чинників бойових дій на сході України на збереження психічного, фізичного здоров'я та психологічного благополуччя прикордонників-учасників АТО (Д. Єрмоменко) [15], негативні психологічні наслідки політико-правової ситуації на сході України (В. Духневич) [16], особливості соціальної дезадаптації учасників бойових дій (А. Гриб) [17], особливості посттравматичного зростання особистості учасників бойових дій (В. Осьодло, Д. Зубовський) [18], психологічні наслідки перебування рятувальників у зоні проведення АТО (В. Тімченко) [19], особливості «воєнного синдрому» військовослужбовця та рятувальника в період перебування в зоні АТО та після повернення до мирного життя (О. Тімченко) [20], шляхи та методи реабілітації осіб з «військовим синдромом» та посттравматичним стресовим розладом (О. Буряк, М. Гіневський, Г. Катеруша) [21], форми психологічної допомоги військовослужбовцям у подоланні наслідків психологічної травматизації (С. Хоружий, І. Пішко, Н. Лозінська) [22]. Науковцями виявлено, що серед учасників АТО поширено посттравматичний стресовий розлад, вони мають низьку самооцінку здоров'я, соматичні проблеми, безсоння, соціальні дисфункції, легкі когнітивні порушення і неврологічні ознаки [14]; вони переживають емоційний дискомфорт, стрес, депресію, неспокій, напругу, відчуття безвиході та відчаю, розчарування і пригніченості, незадоволеність життям та самореалізацією, мають труднощі в ресоціалізації [15]; проявляють імпульсивність, вразливість, емоційну відстороненість, дратівливість [19]; ворожість, мають ознаки соматизації, обсесивно-компульсивної поведінки, психотизму, параноїдальних симптомів [23], професійного вигорання, погіршення рольового та емоційного функціонування і сприйняття здоров'я, зменшення організаційних зобов'язань та задоволення від роботи [24]; при соціальній підтримці у них змінюються почуття ідентичності, життєві та професійні цінності та перспективи, виникає почуття інтеграції та прийняття в суспільстві, а у разі її відсутності та неможливості поділитися досвідом війни з найближчим оточенням – у них виникають почуття самотності і відчуження, а іноді й тотальна ненависть до себе [25].

Метою статті є представлення результатів емпіричного дослідження особливостей особистісного благополуччя персоналу ДПС України в залежності від участі в Антитерористичній операції.

Виклад результатів дослідження. Особистісне благополуччя прикордонників є результатом їхнього внутрішнього задоволення власною життєдіяльністю та виникнення відчуття життєвої перспективи на основі забезпечення оптимального рівня фізичного комфорту, позитивного психологічного самопочуття, відкриття та розширення можливостей вираження рівня незалежності, свободи, автономії, задоволеності особистісною, професійною, соціальною та іншими сферами життя, навколишнім середовищем, сформованістю особистих переконань, що призводить до оцінки власного життя як якісного та повноцінного. Особистісне благополуччя персоналу ДПС України доречно розглядати, як глобальне, цілісне суб'єктивне рефлексивне переживання прикордонниками позитивності та значущості власного «Я-існування» в цілому та через призму їхнього життєздійснення в середовищі професійної діяльності, що репрезентує інтегральну оцінку життя, позитивні афекти стосовно виконуваної роботи, організаційного середовища та, як наслідок, життя в цілому, і, по-друге, як суб'єктивне переживання-проживання ситуативного досвіду в контексті професійної діяльності в складних особливих та екстремальних умовах забезпечення ефективної охорони державного кордону як гармонійне поєднання вкладених зусиль для здійснення роботи, досягнутих цілей роботи та отриманої вигоди (винагороди, визнання, перспектив тощо).

З метою виявлення особливостей особистісного благополуччя прикордонників-учасників АТО та прикордонників, які не приймали участь в АТО, використано методи: психодіагностичне тестування, порівняльний аналіз досліджуваних показників, інтерпретація емпіричних даних, узагальнення. У дослідженні особливостей особистісного благополуччя прикордонників-учасників АТО та прикордонників, які не приймали участь в АТО, використано стандартизований психодіагностичний інструментарій: 1) для виявлення особистісних особливостей особистісного благополуччя: тест смисложиттєвих орієнтацій Д. Леонтьєва, шкалу екзистенції А. Ленглі і К. Орглер, ціннісно-орієнтовану систему методик О. Фанталової, методику діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова і В. Пономарьової, опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо, шкалу суб'єктивного благополуччя

Г. Перуе-Баду в адаптації М. Соколової; 2) для виявлення професійних особливостей особистісного благополуччя: методика вивчення мотивації професійної кар'єри Є. Шейна, тест «Мотиваційний профіль» Ш. Річі і П. Мартіна, методика вивчення професійної ідентичності Л. Шнайдера, методика «Професійне самоставлення особистості» К. Карпінського, методика «Професійна затребуваність особистості» О. Харитонові, методика оцінки професійного благополуччя Є. Рут; 3) для виявлення організаційних особливостей особистісного благополуччя: анкету оцінки сприятливості організаційної культури; опитувальник визначення задоволеності працею та опитувальник «Інтегральна задоволеність роботою».

Емпіричне дослідження особливостей особистісного благополуччя персоналу Державної прикордонної служби України в залежності від участі в АТО проводилося на базі Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. В дослідженні прийняли участь 302 військовослужбовці-прикордонники, з них: 203 особи – слухачі курсів перекваліфікації (з них 93 особи, які у 2014-2017 рр. виконували завдання за призначенням у зоні АТО, 110 осіб – не приймали участь в АТО), 99 осіб – офіцери – слухачі факультету підготовки керівних кадрів (з них 65 осіб, які брали участь в АТО, 34 особи – не приймали участь в АТО), віком від 23 до 55 років, зі стажем служби в ДПС України від 1 до 26 років. У вибірці представлено респондентів з усіх регіональних управлінь ДПС України. Аналіз особливостей особистісного благополуччя персоналу ДПС України здійснювався в контексті особистісного, професійного та організаційного фокусів. З метою виявлення особливостей особистісного благополуччя прикордонників-учасників АТО та прикордонників, які не приймали участь в АТО, було здійснено розрахунки середнього арифметичного та U-критерій Манна Уїтні для визначення відмінностей за рівнем вираженості досліджуваних показників.

За результатами тестування за тестом смисложиттєвих орієнтацій Д. Леонтьєва виявлено значно вищі значення загального показника смисложиттєвих орієнтацій прикордонників-учасників АТО ($M_{\text{сер1}}=116,84\pm 1,361$) порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО ($M_{\text{сер2}}=109,10\pm 1,379$). Відмінності у смисложиттєвих орієнтаціях прикордонників цих двох груп пов'язані з позитивною трансформацією травматичного досвіду участі в бойових діях, переосмисленням життєвих цілей, та результатів власного життя, що підтверджено також розрахунком U-критерію Манна Уїтні ($U=8394$, при $p<0,001$). Прикордонники-учасники АТО порівняно із прикордонниками, які не приймали участь в АТО, мають відмінні вищі значення за показниками: «цілі в житті» (у прикордонників-учасників АТО: $M_{\text{сер1}}=36,58\pm 0,586$, у прикордонників, які не приймали участь в АТО: $M_{\text{сер2}}=32,60\pm 0,485$) на рівні високої статистичної значущості ($U=7442,0$, при $p<0,001$), що свідчить про вищий рівень прояву осмисленості та спрямованості власного життя та орієнтації на майбутнє. Необхідно зазначити, що серед прикордонників-учасників АТО виявлено більше осіб з низьким рівнем прояву цього показника, що свідчить про наявність в цій групі більшої кількості осіб, які живуть «сьогоднішнім та вчорашнім днем» і можуть знаходитись у колі негативних травматичних переживань; «результативність життя» (у прикордонників-учасників АТО: $M_{\text{сер1}}=28,89\pm 0,393$, у прикордонників, які не приймали участь в АТО: $M_{\text{сер2}}=26,36\pm 0,368$) на рівні високої статистичної значущості ($U=7713,0$, при $p<0,001$), що свідчить про значно вищий рівень їхньої задоволеності самореалізацією та відповідних оцінок продуктивності й осмисленості прожитого життя, яке також породжує смисли життя у майбутньому, ніж у прикордонників, які не приймали участь в АТО; «локус контролю-Я» (у прикордонників-учасників АТО: $M_{\text{сер1}}=24,32\pm 0,326$, у прикордонників, які не приймали участь в АТО: $M_{\text{сер2}}=22,91\pm 0,290$) на рівні високої статистичної значущості ($U=7971,0$, при $p<0,001$), що свідчить про вищий рівень їхньої оцінки спроможності вибудовувати життя у відповідності з власними цілями та уявленнями про його смисл, ніж у прикордонників, які не приймали участь в АТО; «локус контролю-життя» у прикордонників-учасників АТО: $M_{\text{сер1}}=34,69\pm 0,517$, у прикордонників, які не приймали участь в АТО: $M_{\text{сер2}}=32,38\pm 0,473$) на рівні високої статистичної значущості ($U=8788,0$, при $p=0,001$), що свідчить про вищий рівень їхньої оцінки спроможності контролювати власне життя, вільно приймати рішення та реалізовувати їх, ніж у прикордонників, які не приймали участь в АТО. За показником «емоційне наповнення процесу життя» значущі відмінності у досліджуваних групах не підтверджено ($U=10280,0$, при $p=0,147$), що свідчить про подібність прояву інтересу до власного життя, відповідну його емоційну насиченість та наповненість смыслом, задоволеність власним теперішнім життям, як у прикордонників-учасників АТО, так і прикордонників, які не приймали участь в АТО.

За результатами тестування за шкалою екзистенції А. Ленглі і К. Орглер виявлено, що самоідентифікування у прикордонників-учасників АТО є відмінним та вищим ($M_{\text{сер1}}=35,24\pm 0,554$), ніж у прикордонників, які не приймали участь в АТО ($M_{\text{сер2}}=33,16\pm 0,567$), на рівні високої статистичної значущості ($U=9041,5$, при $p=0,002$). Показник самотрансценденції у прикордонників-учасників АТО є відмінним та вищим ($M_{\text{сер1}}=71,48\pm 0,982$), ніж у прикордонників, які не приймали участь в АТО ($M_{\text{сер2}}=68,56\pm 1,067$), на рівні високої статистичної значущості ($U=8952,5$, при $p=0,001$), що свідчить про те, що прикордонникам, які не приймали участь в АТО, більше притаманні емоційна бідність в стосунках зі світом та іншими людьми, відсутність наповненості їхнього життя почуттями, яке є переважно діловим і функціональним, що призводить до неможливості сприйняття ними почуттів і цінностей як власних, так оточуючих людей, обмеженості почуття важливості і цінності змістів переживання, що відчуваються як оманливі, як такі, які заважають, ніж прикордонникам-учасникам АТО. За показником свободи виявлено переважання, як у прикордонників-учасників АТО (83,97 % осіб), так і у прикордонників, які не приймали участь в АТО (92,47 % осіб), низьких

рівнів його прояву, що свідчить про те, що як досліджувані прикордонники мають низькі рівні здатності приймати рішення, переважно вони нерішучі та невпевнені у власних рішеннях, що може призводити до виникнення страху перед можливими наслідками прийнятих рішень, страху зробити помилки, виникнення почуття «розірваності» і розгубленості, до відсутності екзистенціальності, коли формується пасивна, фаталістична життєва установка, при якій вони думають, що рішення, які вони приймають, ні до чого не призведуть і, нічого не зможуть змінити, та сприймаються як безглузді. Необхідно зазначити, що рівень свободи прикордонників-учасників АТО ($M_{\text{сеп1}}=50,63\pm 0,603$) є вищим порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО ($M_{\text{сеп2}}=48,34\pm 0,744$) на рівні статистичної значущості ($U=9856,5$, при $p=0,045$). А, отже, прикордонник-учасники АТО мають вищу здатність знаходити реальні можливості дії в будь-яких ситуаціях, створювати з них ієрархію відповідно до їхньої цінності і, таким чином, приймати персонально обґрунтовані рішення. Рівень відповідальності прикордонників-учасників АТО ($M_{\text{сеп1}}=56,89\pm 0,829$) є вищим порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО ($M_{\text{сеп2}}=52,82\pm 0,782$) на рівні високої статистичної значущості ($U=8312,0$, при $p<0,001$), що свідчить про те, що прикордонників-учасників АТО, більш виражена послідовна самовідповідальність, автентична поведінка і високий рівень почуття обов'язку, ніж у прикордонників, які не приймали участь в АТО. Рівень персональної здійсненності життя прикордонників-учасників АТО ($M_{\text{сеп1}}=106,65\pm 1,425$) є значно вищим порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО ($M_{\text{сеп2}}=101,72\pm 1,531$), на рівні високої статистичної значущості ($U=8948,5$, при $p=0,001$), що свідчить про те, що прикордонникам-учасникам АТО притаманні більш висока емоційна доступність для себе і для світу, вища гармонійність у ставленні до себе та вища здатність відчувати себе і світ порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО. Рівень ситуативної екзистенційної здійсненності життя прикордонників-учасників АТО ($M_{\text{сеп1}}=107,56\pm 1,315$) є значно вищим порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО ($M_{\text{сеп2}}=101,37\pm 1,391$), на рівні високої статистичної значущості ($U=8380,5$, при $p<0,001$), що свідчить про те, що прикордонникам-учасникам АТО притаманні вища здатність конструктивно та відповідально керувати зовнішнім світом, готовність приймати активну участь у власному житті та вибудовувати його порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО.

Рівень загальної здійсненності життя прикордонників-учасників АТО ($M_{\text{сеп1}}=210,60\pm 2,917$) є значно вищим порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО ($M_{\text{сеп2}}=201,97\pm 3,002$) на рівні високої статистичної значущості ($U=8999,5$, при $p=0,002$), що свідчить про те, що прикордонникам-учасникам АТО притаманна вища здатність долати внутрішні і зовнішні вимоги власні і світу, приймати виклики та пропозиції, співвідносячи їх з власними цінностями, здатністю співвідносити себе із зовнішніми життєвими обставинами та здатності усвідомити сенс власного життя, здійснення якого автентично можуть обґрунтувати; вони орієнтуються на усвідомлення власних потреб, завдань та вимог стосовно подій і ситуацій, які узгоджуються між собою, тобто живуть у діалогічному обміні зі світом, спроможні пережити «екзистенціальне здійснення», наповнити життя сенсом, який відчувається як «повнота життя», як «справжня» життя і як глибоке щастя, і проживають життя як наповнене сенсом, віддані процесу його здійснення, відчувають і переживають його тут і тепер порівняно з прикордонниками, які не приймали участь у АТО. Отже, рівень загальної здійсненності життя прикордонників-учасників АТО є вищим, ніж у прикордонників, які не приймали участь в АТО, за рахунок вищої здатності виходити з потоку активності для встановлення рефлексивної дистанції, вищої здатності емоційно відчувати цінності світу, здатності вибудовувати внутрішнє ставлення до пережитого, виявляти і проживати суб'єктивні цінності, здатності довіряти своїм почуттям, здатності до емпатії; вищої свободи, персональної та ситуативної здійсненності.

За результатами тестування за методикою діагностики рівня співвідношення «цінності» та «доступності» в різних життєвих сферах виявлено наступні особливості:

1) у ціннісного ряду прикордонників: найбільш цінними та важливими сферами життя прикордонники вважають (високі рівні цінностей): учасники АТО: щасливе сімейне життя – 55,77 % осіб та кохання – 49,36 % осіб; прикордонники, які не приймали участь в АТО: здоров'я – 66,44 % осіб та щасливе сімейне життя – 60,96 % осіб; цінними та важливими сферами життя прикордонники вважають (середні рівні цінностей): учасники АТО: активне діяльнісне життя – 67,31 % осіб, наявність друзів – 64,74 % осіб, матеріально забезпечене життя – 57,05 % осіб, впевненість у собі – 58,97 % осіб, цікаву роботу – 55,77 % осіб, пізнання – 51,28 % осіб та здоров'я – 44,23 % осіб; прикордонники, які не приймали участь в АТО: наявність друзів – 65,07 % осіб, матеріально забезпечене життя – 64,38 % осіб, кохання – 48,63 % осіб, впевненість у собі – 47,26 % осіб та пізнання – 47,26 % осіб; найменш цінними та важливими сферами життя прикордонники вважають (низькі рівні цінностей): учасники АТО: красу природи та мистецтва – 82,05 % осіб, творчість – 66,67 % осіб та свободу – 57,69 % осіб; прикордонники, які не приймали участь в АТО: красу природи та мистецтва – 78,08 % осіб, творчість – 78,08 % осіб, активне діяльнісне життя – 71,23 % осіб, цікаву роботу – 57,54 % осіб та свободу – 45,89 % осіб. Отже, у ціннісному ряду прикордонників-учасників АТО переважають такі цінності як: щасливе сімейне життя та кохання, тоді як у ціннісному ряду прикордонників, які не приймали участь в АТО, переважають такі цінності як: здоров'я та щасливе сімейне життя. У групах досліджуваних прикордонників виявлено відмінності у значеннях таких цінностях як: здоров'я ($U=9563,5$, при $p=0,016$), цікава робота ($U=9304,5$, при $p=0,006$), наявність хороших друзів ($U=9397,0$, при $p=0,008$), пізнання ($U=9299,0$, при $p=0,006$), свобода ($U=8986,5$, при $p=0,001$) та щасливе сімейне життя

($U=9528,5$, при $p=0,013$), тоді як значення таких цінностей як: активне діяльнісне життя, краса природи і мистецтва, кохання, матеріальне забезпечення життя, впевненість у собі та творчість є подібними. Прикордонники-учасники АТО більше цінують цікаву роботу, наявність хороших друзів та щасливе сімейне життя порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО, а прикордонники, які не приймали участь в АТО, більше цінують здоров'я, пізнання та свободу порівняно з прикордонниками-учасниками АТО;

2) у ряду доступності цінностей для прикордонників (необхідно зазначити, що переважання високих рівнів доступності цінностей над середніми та низькими рівнями в досліджуваній групі не виявлено): доступними сферами життя прикордонники вважають (середні рівні доступності): учасники АТО: пізнання – 58,33 % осіб, цікава робота – 57,05 % осіб, кохання – 55,77 % осіб, здоров'я – 53,85 % осіб, свобода – 50,00 % осіб, наявність хороших та вірних друзів – 48,75 % осіб, активне діяльнісне життя – 40,39 % осіб, щасливе сімейне життя – 38,46 % осіб та впевненість у собі – 37,18 % осіб; прикордонники, які не приймали участь в АТО: наявність хороших та вірних друзів – 55,48 % осіб, цікава робота – 61,64 % осіб, пізнання – 58,22 % осіб, активне діяльнісне життя – 56,85 % осіб, краса природи та мистецтва – 50,00 % осіб, свобода – 48,63 % осіб, здоров'я – 44,52 % осіб та щасливе сімейне життя – 39,72 % осіб; найменш доступними сферами життя прикордонники вважають (низькі рівні доступності): учасники АТО: матеріально забезпечене життя – 66,67 % осіб, творчість – 60,90 % осіб, та краса природи і мистецтва – 51,92 % осіб; прикордонники, які не приймали участь в АТО: впевненість у собі – 74,66 % осіб, матеріально забезпечене життя – 73,29 % осіб, творчість – 49,32 % осіб та кохання – 39,72 % осіб. Отже, у ряду доступності цінностей прикордонників-учасників АТО переважають такі доступні цінності як: пізнання, цікава робота, кохання, здоров'я, свобода, наявність хороших та вірних друзів, активне діяльнісне життя, щасливе сімейне життя та впевненість у собі, тоді як у ряду доступності цінностей прикордонників, які не приймали участь в АТО, переважають такі доступні цінності як: наявність хороших та вірних друзів, цікава робота, пізнання, активне діяльнісне життя, краса природи та мистецтва, свобода, здоров'я та щасливе сімейне життя. У групах досліджуваних прикордонників виявлено відмінності у значеннях доступності таких цінностей як: здоров'я ($U=9672,5$, при $p=0,024$), краса природи і мистецтва ($U=9046,5$, при $p=0,002$), пізнання ($U=8758,0$, при $p<0,001$), щасливе сімейне життя ($U=9798,5$, при $p=0,036$) та творчість ($U=8908,0$, при $p=0,001$), тоді як значення доступності таких цінностей як: активне діяльнісне життя, цікава робота, кохання, матеріально забезпечене життя, наявність хороших друзів, впевненість у собі та свобода є подібними. Прикордонникам-учасникам АТО більше доступні такі цінності як здоров'я та щасливе сімейне життя, ніж прикордонникам, які не приймали участь в АТО, яким більше доступні такі цінності як: пізнання та творчість, ніж прикордонникам-учасникам АТО.

В зону внутрішніх конфліктів цінностей досліджуваних груп прикордонників входять всі зазначені цінності, проте, у прикордонників, які не приймали участь в АТО, внутрішні конфлікти виявлено у значно більшій кількості осіб, ніж у учасників АТО. Так, найбільші внутрішні конфлікти щодо визначених цінностей виникають: у прикордонників-учасників АТО стосовно здоров'я (у 28,21 % осіб), кохання (у 25,00 % осіб), матеріально забезпеченого життя (у 28,85 % осіб), наявності друзів (у 23,72 % осіб) та щасливого сімейного життя (у 25,00 % осіб), а прикордонників, які не приймали участь в АТО, стосовно здоров'я (у 49,32 % осіб), кохання (у 32,88 % осіб), матеріально забезпеченого життя (у 24,66 % осіб) та щасливого сімейного життя (у 45,21 % осіб). Зону внутрішніх вакуумів цінностей у прикордонників складають всі цінності. Найбільші внутрішні вакууми виникають у прикордонників-учасників АТО стосовно активного діяльнісного життя (у 27,56 % осіб), краси природи та мистецтва (у 26,28 % осіб), впевненості у собі (у 25,64 % осіб), пізнання (у 19,23 % осіб), а у прикордонників, які не приймали участь в АТО, стосовно активного діяльнісного життя (у 30,14 % осіб), цікавої роботи (у 23,97 % осіб), краси природи та мистецтва (у 51,37 % осіб), впевненості у собі (у 23,29 % осіб) та творчості (у 23,97 % осіб). В досліджуваних групах прикордонників не виявлено повного співпадання цінностей та їхньої доступності, проте, і суттєвих відмінностей не виявлено ($U=10108$, при $p=0,094$).

Зарезультатами тестування за методикою «Сім станів» виявлено переважання як у прикордонників-учасників АТО (у 84,62 % осіб), так і у прикордонників, які не приймали участь в АТО (у 82,88 % осіб), низьких рівнів прояву емоційно негативних станів у зоні виникнення внутрішніх конфліктів та вакуумів, де виникає відчуття внутрішньої напруги, дисгармонії, внутрішньої спустошеності, відсутності інтересу до будь-чого, внутрішньої тривоги, туги, пригніченості, апатії та дефіциту сил для подолання труднощів, а також переважання у прикордонників-учасників АТО (у 51,92 % осіб) та у прикордонників, які не приймали участь в АТО (у 54,79 % осіб) середніх прояву емоційно позитивних станів у зоні відсутності помітних внутрішніх конфліктів і внутрішніх вакуумів, і характеризується відчуттям внутрішнього спокою, безтурботності, внутрішнього комфорту, внутрішнього благополуччя та безпеки. Отже, як у прикордонників-учасників АТО, так і у прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено переважно низькі рівні прояву емоційно негативних станів та високі та середні рівні емоційно позитивних станів. У прикордонників, які не приймали участь в АТО виявлено незначно менше осіб з високим рівнем та незначно більше осіб з середнім рівнем прояву емоційно позитивних станів порівняно з прикордонниками-учасниками АТО, що свідчить про відсутність суттєвих відмінностей в емоційно негативних та емоційно позитивних станах.

В умовах внутрішніх конфліктів та вакуумів виявлено, що рівень переживання дискомфорту прикордонників, які не приймали участь в АТО, є значно вищим порівняно з прикордонниками-

учасниками АТО ($U=8534,0$, при $p<0,001$). У нейтральній зоні відсутності помітних внутрішніх конфліктів і внутрішніх вакуумів виявлено відсутність переживань дискомфорту у 86,54 % прикордонників-учасників АТО та у 72,60 % прикордонників, які не приймали участь в АТО.

За результатами тестування за методикою діагностики рівня розвитку рефлексивності А. Карпова і В. Пономарьової виявлено наступні особливості рефлексивності персоналу ДПС України: 1) прикордонники-учасники АТО мають незначно вищі значення високого рівня та нижчі значення середнього та низького рівнів за показником ретроспективної рефлексії діяльності (високий рівень виявлено у 17,31 % осіб, середній – у 39,10 % осіб, низький – у 43,59% осіб) порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО (високий рівень виявлено у 9,58 % осіб, середній – у 45,21 % осіб, низький рівень – у 45,21 % осіб), що свідчить про те, що прикордонники, які не приймали участь в АТО, мають незначно вищу здатність до аналізу і оцінки подій, що відбулися в минулому, незначно вищу здатність до аналізу власного минулого та власної ролі, місця, власної значущості в ньому, ніж прикордонники-учасники АТО, проте суттєвих відмінностей ретроспективної рефлексії у досліджуваних групах прикордонників не виявлено; 2) прикордонники-учасники АТО мають вищі значення високого та низького рівнів та нижчі значення середнього рівня за показником ситуативної рефлексії діяльності (високий рівень виявлено у 25,00 % осіб, середній – у 52,56 % осіб, низький – у 22,44 % осіб) порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО (високий рівень виявлено у 18,49 % осіб, середній – у 62,33 % осіб, низький рівень – у 19,18 % осіб), що в цілому свідчить про те, що в цілому прикордонники, які не приймали участь в АТО, мають незначно нижчі здатність до самоконтролю поведінки в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналізу подій, здатність до співвідношення власних дій із ситуацією та їх координації відповідно до умов, що змінюються і власним станом, що проявляється обмірковуванням власної поточної діяльності та вищої здатності до розгорнення процесів прийняття рішення, ніж учасники АТО, проте суттєвих відмінностей ситуативної рефлексії у досліджуваних групах прикордонників не виявлено; 3) прикордонники-учасники АТО мають незначно вищі значення високого та низького рівнів та нижчі значення середнього рівня за показником перспективної рефлексії діяльності (високий рівень виявлено у 39,10 % осіб, середній – у 39,74 % осіб, низький – у 21,16 % осіб) порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО (високий рівень виявлено у 35,61 % осіб, середній – у 46,58 % осіб, низький рівень – у 17,81 % осіб), що в цілому свідчить про те, що в прикордонники, які не приймали участь в АТО, мають незначно нижчу здатність до ретельного планування діяльності, конкретних життєвих подій та ситуацій, вибудовування перспектив власного життя порівняно з прикордонниками-учасниками АТО, проте суттєвих відмінностей перспективної рефлексії у досліджуваних групах прикордонників не виявлено; 4) прикордонники-учасники АТО мають вищі значення високого та середнього рівнів та нижчі значення низького рівня за показником рефлексії спілкування та взаємодії з іншими людьми (високий рівень виявлено у 26,28 % осіб, середній – у 49,36 % осіб, низький – у 24,36 % осіб) порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО (високий рівень виявлено у 25,34 % осіб, середній – у 39,04 % осіб, низький рівень – у 35,62 % осіб), що в цілому свідчить про те, прикордонники-учасники АТО мають вищу здатність до розуміння партнера по спілкуванню, до усвідомлення того, як вони сприймаються та оцінюються партнером по спілкуванню, до самоконтролю у міжособистісній взаємодії та до змін залежно від обставин порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО; 5) за показником загального рівня рефлексії у прикордонників-учасників АТО (у 50,00 % осіб) та у прикордонників, які не приймали участь в АТО (у 52,74 % осіб) переважають середні рівні розвитку рефлексії. Суттєві відмінності серед показників рефлексії у групах досліджуваних прикордонників виявлено лише у показнику рефлексії спілкування ($U=8245,0$, при $p=0,035$), а за іншими показниками рефлексії суттєвих відмінностей не виявлено.

За результатами тестування за опитувальником часової перспективи Ф. Зімбардо виявлено наступні особливості сприйняття часу прикордонників-учасників АТО та прикордонників, які не приймали участь в АТО: 1) прикордонники-учасники АТО мають в цілому нижчі значення за показником сприйняття негативного минулого, що свідчить про те, що прикордонники, які не приймали участь в АТО, мають суттєво відмінні та вищі на рівні статистичної значущості рівні неприйняття власного минулого та відчуття болю і розчарування, що відображають їхнє загальне песимістичне, негативне або з домішкою відрази ставлення до минулого, яке може бути пов'язано з реальними неприємними травматичними подіями минулого життя та/або з негативною реконструкцією позитивних подій, ніж прикордонники-учасники АТО ($U=9928,5$, при $p=0,046$); 2) у групі прикордонників-учасників АТО виявлено значно більше осіб з високим та підвищеним рівнями та незначно більше осіб з низьким рівнем сприйняття позитивного минулого порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО. Проте, суттєвих відмінностей сприйняття позитивного минулого прикордонників в обох групах не виявлено, що свідчить про те, що і прикордонники-учасники АТО і прикордонники, які не приймали участь в АТО, майже однаково сприймають власне позитивне минуле як досвід, що сприяє їхньому розвитку, є передумовою сьогоденного життя, і виражається у теплому, сентиментальному ставленні до подій минулого життя, проте, серед прикордонників-учасників АТО з високим та підвищеним рівнями виявлено більше; 3) у прикордонників-учасників АТО та прикордонників, які не приймали участь в АТО, за показником сприйняття гедоністичного теперішнього відмінностей у сприйнятті ними власного теперішнього як наслідку минулого досвіду (дій, вчинків, прийнятих рішень тощо) і передумови майбутнього, не виявлено; 4) прикордонники-учасники АТО та прикордонники, які не приймали

участь в АТО, мають подібні значення за показником сприйняття фаталістичного теперішнього, що свідчить про те, що 46,16 % прикордонників-учасників АТО і 48,63 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, сприймають теперішнє як незалежне від їхньої волі, визначене долею (або Богом), що проявляється у фаталістичному ставленні до майбутнього та життя в цілому. 53,84 % прикордонників-учасників АТО та 51,37 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, мають середній та знижений рівні прояву цього показника, вони сприймають власне теперішнє як комбінацію подій, які від них не залежать (визначені долею) та власних дій, вчинків тощо; 5) прикордонники, які не приймали участь в АТО, мають відмінні вищі значення за показником сприйняття власного майбутнього, що свідчить про те, що вони мають більше цілей і планів на майбутнє, більше прагнуть до досягнення майбутніх цілей і винагород, ніж прикордонники-учасники АТО ($U=9188,0$, при $p=0,016$).

За результатами тестування за шкалою суб'єктивного благополуччя Г. Перуе-Бадю в адаптації М. Соколової виявлено наступні особливості суб'єктивного благополуччя персоналу ДПС України: 1) у прикордонників-учасників АТО і у прикордонників, які не приймали участь в АТО переважають середні рівні прояву напруги та чутливості (у 75,64 % прикордонників-учасників АТО та у 77,40 % у прикордонників, які не приймали участь в АТО). Проте, у групі прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено вищий рівень прояву напруги та чутливості, а у 9,62 % прикордонників-учасників АТО виявлено високий рівень та у 14,74 % – низький, що свідчить про переважання переживання стану пригнічення та негативного впливу роботи, залежності від інших осіб та потреби в усамітненні на середньому рівні як у прикордонників-учасників АТО, так і у прикордонників, які не приймали участь в АТО. В цілому переживання напруги та чутливості прикордонників, які не приймали участь в АТО, є відмінними і незначно вищими порівняно з прикордонниками-учасниками АТО ($U=7083,0$, при $p<0,001$); 2) у прикордонників-учасників АТО (у 67,95 % осіб) і у прикордонників, які не приймали участь в АТО (у 51,37 % осіб), виявлено переважання середнього рівня проявів ознак психоемоційної симптоматики. У прикордонників, які не приймали участь в АТО, в більшій мірі притаманні прояви безсоння, безпричинного неспокою, занадто емоційного реагування на незначні перешкоди, розсіяність порівняно з прикордонниками-учасниками АТО ($U=9347,0$, при $p=0,007$); 3) не зважаючи на те, що прикордонники-учасники АТО мають вищі значення за показником зміни настрою (високий рівень виявлено у 11,54 % прикордонників-учасників АТО та у 6,85 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, середній – у 69,23 % прикордонників-учасників АТО та у 76,71 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, низький – у 19,23 % прикордонників-учасників АТО та у 16,44 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), виявлено відсутність суттєвих відмінностей у зміні настрою у досліджуваних прикордонників, що свідчить про те, що переважна більшість досліджуваних у обох групах зазвичай мають хороший позитивний настрій та переважно оптимістично сприймають майбутнє; 4) прикордонники, які не приймали участь в АТО, мають значно вищі значення за показником значущості соціального оточення (високий рівень виявлено у 3,85 % прикордонників-учасників АТО та у 11,64 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, середній – у 44,23 % прикордонників-учасників АТО та у 54,11 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, низький – у 51,92 % прикордонників-учасників АТО та у 34,25 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що свідчить про те, що для прикордонників, які не приймали участь в АТО, більшу значущість мають соціальне оточення (особи, до яких можна звернутися по допомогу та підтримку), товарицькість та дружелюбність, задоволення від взаємодії з членами сім'ї та друзями, ніж для прикордонників-учасників АТО ($U=7789,5$, при $p<0,001$); 5) прикордонники, які не приймали участь в АТО, мають вищі значення за показником самооцінки здоров'я (високий рівень виявлено у 8,33 % прикордонників-учасників АТО та у 12,33 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, середній – у 58,98 % прикордонників-учасників АТО та у 59,59 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, низький – у 32,69 % прикордонників-учасників АТО та у 28,08 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що свідчить про те, що прикордонники, які не приймали участь в АТО, більше турбуються про власне здоров'я та хороше самопочуття порівняно з прикордонниками-учасниками АТО ($U=9485,0$, при $p=0,011$); 6) у прикордонників-учасників АТО в цілому мають вищі значення за показником задоволеності повсякденною діяльністю (високий рівень виявлено у 5,77 % прикордонників-учасників АТО та у 11,64 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, середній – у 55,77 % прикордонників-учасників АТО та у 34,25 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, низький – у 38,46 % прикордонників-учасників АТО та у 54,11 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що свідчить про те, що прикордонники-учасники АТО більше задоволені процесом повсякденної діяльності, у них виявлено більше сил та натхнення для здійснення професійної діяльності порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО ($U=9116,5$, при $p=0,003$); 7) у прикордонників-учасників АТО і у прикордонників, які не приймали участь в АТО, переважають середні рівні суб'єктивного благополуччя (у 63,46 % прикордонників-учасників АТО та у 50,00 % у прикордонників, які не приймали участь в АТО). В цілому прикордонники-учасники АТО, так і прикордонники, які не приймали участь в АТО, переживають суб'єктивне благополуччя на помірному рівні, у них відсутні серйозні життєві проблеми, проте, й емоційний комфорт є зниженим. Необхідно зазначити, що суб'єктивне благополуччя прикордонників-учасників АТО ($M_{\text{сер1}}=3,87\pm 0,191$) є суттєво нижчим від суб'єктивного благополуччя прикордонників, які не приймали участь в АТО ($M_{\text{сер2}}=4,53\pm 0,181$), на рівні високої статистичної значущості ($U=8921,0$, при $p=0,001$).

За результатами кореляційного аналізу, спрямованого на виявлення залежності показників особистісного фокусу особистісного благополуччя прикордонників від участі в АТО, виявлено

на рівнях високої статистичної значущості та статистичної значущості слабку пряму залежність життєвих орієнтацій ($r=0,204$, при $p<0,001$), цілей в житті ($r=0,273$, при $p<0,001$), результату життя ($r=0,256$, при $p<0,001$), локусу контролю-Я ($r=0,237$, при $p<0,001$), локусу контролю-життя ($r=0,189$, при $p=0,001$), самодистанціювання ($r=0,160$, при $p=0,005$), самотрансценденції ($r=0,165$, при $p=0,004$), відповідальності ($r=0,221$, при $p<0,001$), персональної здійсненності життя ($r=0,160$, при $p=0,005$), ситуативної екзистенційної здійсненності ($r=0,219$, при $p<0,001$), загальної сповненності життя ($r=0,163$, при $p=0,005$), цінностей: цікавої роботи ($r=0,189$, при $p=0,001$), наявності хороших друзів ($r=0,152$, при $p=0,008$), щасливого сімейного життя ($r=0,118$, при $p=0,041$), доступності: здоров'я ($r=0,121$, при $p=0,035$), щасливого сімейного життя ($r=0,130$, при $p=0,023$), напруги та чутливості щасливого сімейного життя ($r=0,334$, при $p<0,001$), психоемоційної симптоматики ($r=0,129$, при $p=0,025$), значущості соціального оточення ($r=0,258$, при $p<0,001$), самооцінки здоров'я ($r=0,117$, при $p=0,042$), задоволеності повсякденною діяльністю ($r=0,144$, при $p=0,012$), суб'єктивного благополуччя ($r=0,171$, при $p=0,003$), а також слабку обернену залежність розходження цінностей та їхньої доступності ($r=-0,122$, при $p=0,033$), внутрішніх вакуумів ($r=-0,177$, при $p=0,002$), цінностей: здоров'я ($r=-0,124$, при $p=0,002$), цінності пізнання ($r=-0,165$, при $p=0,004$), цінності свободи ($r=-0,192$, при $p=0,001$), доступності: краси природи і мистецтва ($r=-0,191$, при $p=0,01$), пізнання ($r=-0,186$, при $p=0,001$), творчості ($r=-0,178$, при $p=0,002$), дискомфорту ($r=-0,214$, при $p<0,001$), негативного минулого ($r=-0,171$, при $p=0,003$) від участі прикордонників в АТО.

Було досліджено професійні особливості особистісного благополуччя персоналу ДПС України. За результатами тестування за методикою вивчення мотивації професійної кар'єри С. Шейна виявлено наступні особливості мотивації професійної кар'єри персоналу ДПС України: у прикордонників-учасників АТО і у прикордонників, які не приймали участь в АТО, в мотивації професійної кар'єри переважає стабільність і надійність роботи на тривалий час (у 28,85 % прикордонників-учасників АТО та у 32,88 % у прикордонників, які не приймали участь в АТО). Проте, кар'єрні орієнтації прикордонників-учасників АТО та прикордонників, які не приймали участь в АТО, мають відмінності. Так, провідними кар'єрними орієнтаціями переважної більшості прикордонників-учасників АТО є стабільність і надійність роботи на тривалий час (у 28,85 % осіб), служіння як можливість втілювати в роботі свої ідеали і цінності (у 22,44 % осіб), менеджмент як орієнтація на інтеграцію зусиль колег, підлеглих для виконання службової задачі (у 10,90 % осіб), стабільність місця проживання (у 7,05 % осіб), інтеграція стилів життя як спосіб збереження гармонії між особистим життям і кар'єрою (у 3,85 % осіб), підприємництво як здатність створювати щось нове в організації (у 3,20 % осіб), професійна компетентність як можливість реалізації в професійній діяльності здібностей і талантів (у 3,20 % осіб), виклик як можливість досягнення успіху через подолання перешкод і вирішення складних професійних завдань (у 1,28 % осіб) та автономія (у 0,64 % осіб). Провідними кар'єрними орієнтаціями прикордонників, які не приймали участь в АТО, є стабільність і надійність роботи на тривалий час (у 32,88 % осіб), служіння (у 12,33 % осіб), інтеграція стилів життя (у 11,64 % осіб), підприємництво (у 7,53 % осіб), стабільність місця проживання (у 6,85 % осіб), професійна компетентність (у 6,85 % осіб), автономія (у 5,48 % осіб) виклик (у 3,42 % осіб) та менеджмент (у 0,69 % осіб). Виявлено також, що для 12,33 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, та для 18,59 % прикордонників-учасників АТО кар'єра не являється центральною ціннісною орієнтацією в їхньому професійному житті. Отже, провідною кар'єрною орієнтацією і прикордонників-учасників АТО і прикордонників, які не приймали участь в АТО є стабільність і надійність роботи на тривалий час. Суттєві відмінності у кар'єрних орієнтаціях прикордонників-учасників АТО та прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено у: професійній компетентності ($U=7332,5$, при $p<0,001$), менеджменті ($U=8814,0$, при $p=0,001$), стабільності роботи ($U=8020,05$, при $p<0,001$), служінні ($U=8833,5$, при $p=0,001$), виклику ($U=8960,0$, при $p=0,001$) та інтеграції стилів життя ($U=6763,0$, при $p<0,001$). Окрім того, серед прикордонників-учасників АТО також найбільше виявлено осіб з провідними кар'єрними орієнтаціями: служіння, менеджмент та стабільність місця проживання; а серед прикордонників, які не приймали участь в АТО, також найбільше виявлено осіб з провідними кар'єрними орієнтаціями: служіння, інтеграція стилів життя та підприємництво. Серед прикордонників-учасників АТО виявлено більше осіб, для яких кар'єра не являється центральною в професійній діяльності, ніж серед прикордонників, які не приймали участь в АТО.

За результатами тестування за тестом «Мотиваційний профіль» Ш. Річі і П. Мартіна виявлено наступні особливості мотивації професійної діяльності персоналу ДПС України. Мотиваційний профіль прикордонників складають:

- цінні та важливі мотиви професійної діяльності (переважання високих та середніх рівнів потреб): а) у прикордонників-учасників АТО: потреба у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків (у 85,26 % осіб), потреба у впливовості і владі, прагненні керувати іншими, прагненні до конкуренції (у 80,77 % осіб), потреба ставити складні цілі та досягати їх (у 75,00 % осіб), потреба в хороших умовах праці та комфортній обстановці (у 56,41 % осіб), потреба у різноманітності, змінах і стимуляції, прагненні уникати рутини (у 55,13 % осіб) та потреба у соціальних контактах (у 51,28 % осіб); б) у прикордонників, які не приймали участь в АТО: потреба у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків (у 91,78 % осіб), потреба у визнанні з боку інших осіб (у 84,93 % осіб), потреба у впливовості і владі, прагненні керувати іншими, прагненні до конкуренції (у 84,25 % осіб), потреба ставити складні цілі та досягати їх (у 78,08 % осіб), потреба у різноманітності,

змінах і стимуляції, прагненні уникати рутини (у 67,12 % осіб), потреба в хороших умовах праці та комфортній обстановці (у 55,48 % осіб) та потреба у соціальних контактах (у 53,43 % осіб);

- найменш цінні та важливі мотиви професійної діяльності (переважання низького рівня потреб): а) у прикордонників-учасників АТО: потреба бути креативним та відкритим до нових ідей (у 72,44 % осіб), потреба у відчутті затребуваності в цікавій суспільно-корисній праці (у 63,46 % осіб), потреба у високій заробітній платі та винагороді (у 65,39 % осіб), потреба у визнанні з боку інших осіб (у 58,97 % осіб), потреба в самовдосконаленні, зростанні та розвитку (у 55,77 % осіб) та потреба у чіткому структуруванні роботи, наявності зворотнього зв'язку та інформації (у 50,00 % осіб); б) у прикордонників, які не приймали участь в АТО: потреба бути креативним та відкритим до нових ідей (у 83,56 % осіб), потреба у відчутті затребуваності в цікавій суспільно-корисній праці (у 76,03 % осіб) потреба у самовдосконаленні, зростанні та розвитку (у 58,22 % осіб) та потреба у високій заробітній платі та винагороді (у 52,74 % осіб). У досліджуваних групах прикордонників виявлено суттєві відмінності у наступних потребах: у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків ($U=8475,5$, при $p<0,001$), у визнанні з боку інших осіб ($U=8670,5$, при $p<0,001$), досягненні складних цілей ($U=9713,0$, при $p=0,023$), у впливовості, владі та конкуренції ($U=9886,0$, при $p=0,049$), у різноманітності, змінах і стимуляції, прагненні уникати рутини ($U=9280,0$, при $p=0,006$), бути креативним та відкритим до нових ідей ($U=8002,5$, при $p<0,001$), у самовдосконаленні, зростанні та розвитку ($U=9740,5$, при $p=0,031$), у відчутті затребуваності у суспільно-корисній праці ($U=8934,5$, при $p=0,001$) на відповідних рівнях значущості. У прикордонників-учасників АТО виявлено вищі рівні потреб: бути креативним та відкритим до нових ідей, у самовдосконаленні, зростанні та особистісному розвитку та у відчутті затребуваності у суспільно-корисній праці та нижчі рівні потреб: у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків, у визнанні з боку інших осіб, у досягненні складних цілей, у впливовості, владі, конкуренції, у різноманітності, змінах і стимуляції, прагненні уникати рутини, порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО. Відмінностей у потребах у високій заробітній платі та винагороді, в хороших умовах праці та комфортній обстановці, у чіткому структуруванні роботи та у соціальних контактах в досліджуваних групах прикордонників не виявлено (таблиця 2).

За результатами тестування за методикою вивчення професійної ідентичності Л. Шнайдера виявлено відмінності у професійній ідентичності досліджуваних груп прикордонників ($U=9767$, при $p=0,033$): рівень професійної ідентичності прикордонників-учасників АТО ($M_{\text{сеп1}}=4,12\pm 0,182$) є вищим порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО ($M_{\text{сеп2}}=3,97\pm 0,312$). Серед прикордонників-учасників АТО і прикордонників, які не приймали участь в АТО, переважає кількість осіб з досягнутою професійною ідентичністю (35,26 % прикордонників-учасників АТО та 35,62 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що свідчить про сформовані у них особистісно значущі цілі, цінності і переконання, які визначають їхнє почуття спрямованості і осмисленості життя, а також з псевдопозитивною ідентичністю (32,69 % прикордонників-учасників АТО та 27,40 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що характеризується порушенням механізмів ідентифікації і відокремлення у бік гіпертрофованості, порушенням тимчасової зв'язності життя, ригідністю Я-концепції, хворобливим неприйняттям критики на свою адресу, низькою рефлексією і є наслідком тотального поглинання статусом, роллю, роботою, іншим об'єктом або суб'єктом, при високому позитивному оцінюванні прикордонниками власних якостей і порушенні товариських, гнучких зв'язків з соціумом, прагненні досягти мети будь-якими засобами. Серед прикордонників-учасників АТО виявлено незначно більше осіб з мораторієм ідентичності (19,23 % прикордонників-учасників АТО та 13,01 % прикордонників, які не приймали участь в АТО) з високим рівнем тривожності, які перебувають в стані кризи ідентичності й активно намагаються вирішити її, випробовуючи різні варіанти, ніж серед прикордонників, які не приймали участь в АТО, а серед прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено більше осіб з передчасною нав'язаною ідентичністю (11,64 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, та 5,13 % прикордонників-учасників АТО) з високою авторитарністю та низькою самостійністю, відсутністю незалежних життєвих виборів, а такою більше осіб з дифузною ідентичністю (12,33 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, та 7,69 % прикордонників-учасників АТО) з несформованими стійкими життєвими цілями, цінностями і переконаннями.

За результатами тестування за методикою вивчення професійного самоствавлення особистості К. Карпінського виявлено наступні особливості професійного самоствавлення персоналу ДПС України: у прикордонників-учасників АТО та прикордонників, які не приймали участь в АТО, переважають середні рівні за всіма показниками професійного самоствавлення; незважаючи на те, що у прикордонників-учасників АТО виявлено більше осіб з високим та середнім рівнями порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО, за показниками самозвинування, самоефективності та самоуправління в професії суттєвих відмінностей не виявлено; незважаючи на те, що у прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено більше осіб з високим та середнім рівнями порівняно з прикордонниками-учасниками АТО за показниками внутрішньої конфліктності самоствавлення, самоприв'язаності та самоприниження в професії суттєвих відмінностей не виявлено; в досліджуваних групах прикордонників виявлено суттєві відмінності за показниками: самоповага в професії ($U=9907,5$, при $p=0,050$), самовпевненість в професії ($U=9599,0$, при $p=0,018$), самооцінка особистісного зростання ($U=9558,0$, при $p=0,015$) та за загальним показником професійного самоствавлення ($U=9871,5$, при

$p=0,047$). Рівні самоповаги ($M_{\text{сеп1}}=28,01\pm 0,383$, $M_{\text{сеп2}}=27,01\pm 0,439$), самовпевненості ($M_{\text{сеп1}}=14,01\pm 0,205$, $M_{\text{сеп2}}=13,44\pm 0,174$), самооцінки особистісного зростання ($M_{\text{сеп1}}=9,49\pm 0,140$, $M_{\text{сеп2}}=8,84\pm 0,172$) та загального показника професійного самоставлення в професії ($M_{\text{сеп1}}=92,23\pm 0,735$, $M_{\text{сеп2}}=90,24\pm 0,653$) прикордонників-учасників АТО є вищими порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО, що свідчить про те, що прикордонники-учасники АТО переважно мають більш позитивне ставлення до професії як до способу самореалізації і засобу самовдосконалення, оскільки їхні професійні та кар'єрні досягнення являються важливим підживленням почуття власної гідності, і не тільки професійного, а й людського в цілому, вони переважно позитивно оцінюють себе як професійного компетентного та ефективного фахівця в цілому, переживають почуття впевненості в собі як в професіоналі, відчуття цінності і цілісності професійного «Я», що сприяє переживанню задоволеності та благополуччя в професійній діяльності порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО (таблиця 2).

За результатами тестування за методикою «Професійна затребуваність особистості» О. Харитонові виявлено наступні особливості професійної затребуваності персоналу ДПС України: як у прикордонників-учасників АТО, так і у прикордонників, які не приймали участь в АТО, переважають високі рівні за показником професійної компетентності (у 51,28 % прикордонників-учасників АТО та у 50,69 % прикордонників, які не приймали участь в АТО); як у прикордонників-учасників АТО, так і у прикордонників, які не приймали участь в АТО, переважають середні рівні за показниками: задоволеність реалізацією професійного потенціалу (у 68,59 % прикордонників-учасників АТО та у 51,64 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), приналежність до професійної спільноти (у 75,64 % прикордонників-учасників АТО та у 79,45 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), переживання професійної затребуваності (у 70,51 % прикордонників-учасників АТО та у 71,23 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), професійний авторитет (у 71,15 % прикордонників-учасників АТО та у 72,60 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), суб'єктивна оцінка результатів професійної діяльності (у 75,00 % прикордонників-учасників АТО та у 71,23 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), ставлення до інших людей (у 75,64 % прикордонників-учасників АТО та у 79,45 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), самоставлення (у 48,72 % прикордонників-учасників АТО та у 50,00 % прикордонників, які не приймали участь в АТО). За загальним показником професійної затребуваності особистості суттєвих відмінностей у досліджуваних групах прикордонників не виявлено, що свідчить про те, що усі досліджувані прикордонники мають чітке уявлення про себе як представників професійної спільноти, у них сформоване позитивне емоційне ставлення до себе і до цінностей професійної спільноти ДПС України, вони не сумніваються в своїй професійній компетентності і впевнені, що в професійному плані є авторитетом для колег, керівництва, близьких.

За результатами тестування за методикою оцінки професійного благополуччя Є. Рут виявлено суттєві відмінності у показниках: автономності в професійній діяльності ($U=8607,5$, при $p<0,001$), професійному самоприйнятті ($U=8957,0$, при $p=0,001$), задоволеності рівнем компетентності ($U=8583$, при $p<0,001$), задоволеності професійними досягненнями ($U=9431,5$, при $p=0,010$), професійному розвитку ($U=8431,0$, при $p<0,001$), професійному зростанні ($U=9013,0$, при $p=0,002$), професійних цілях ($U=9111,5$, при $p=0,003$) та загальному показнику професійного благополуччя ($U=8993,0$, при $p=0,002$). За показником позитивних відносин в колективі суттєвих відмінностей не виявлено. Як у прикордонників-учасників АТО, так і у прикордонників, які не приймали участь в АТО, переважають низькі рівні за показниками: автономність в професійній діяльності (у 84,62 % прикордонників-учасників АТО та у 91,10 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що свідчить про наявність як у прикордонників-учасників АТО, так і прикордонників, які не приймали участь в АТО, схильності до тиску під час виконання професійної діяльності та занепокоєності очікуваннями і оцінками колег, керівництва, до прийняття рішень на основі вказівок, наказів та суджень інших людей; професійне самоприйняття (у 58,97 % прикордонників-учасників АТО та у 60,96 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що базується на задоволеності рівнем компетентності (у 57,05 % прикордонників-учасників АТО та у 69,18 % прикордонників, які не приймали участь в АТО) та задоволеності професійними досягненнями (у 66,03 % прикордонників-учасників АТО та у 63,70 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що свідчить про те, що більшість прикордонників-учасників АТО і прикордонників, які не приймали участь в АТО, мають утруднення в управлінні професійним повсякденним життям та справами, їм складно усвідомити можливості і змінити навколишнє професійне середовище, у них відсутнє почуття контролю над обставинами професійної сфери життя; професійне зростання (у 52,56 % прикордонників-учасників АТО та у 58,90 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що свідчить про те, що переважна більшість досліджуваних прикордонників проявляє низьку здатність і бажання до професійного зростання, здобуття нових знань, умінь та навичок; наявність позитивних відносин в колективі (у 52,56 % прикордонників-учасників АТО та у 58,90 % прикордонників, які не приймали участь в АТО). У прикордонників-учасників АТО виявлено переважання високого та середнього рівнів професійного розвитку порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО (у 55,74 % прикордонників-учасників АТО та у 43,15 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), та сформованості професійних цілей (у 59,62 % прикордонників-учасників АТО та у 50,00 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що свідчить про те, що переважна більшість прикордонників, які не приймали участь в АТО, не відчуває власного професійного розвитку в часі, перебуває в стані стагнації, відчуває нудьгу і незацікавленість в роботі. Як у прикордонників-учасників АТО, так і у прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено переважання низьких рівнів

загального показника професійного благополуччя (у 64,75 % прикордонників-учасників АТО та у 76,03 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що свідчить про те, що у більшості досліджуваних прикордонників виявлено відсутність почуття осмисленості та спрямованості у професійній діяльності, відсутність цілей, поглядів і переконань, які є внутрішнім мотиватором до виконання службових обов'язків і бажання працювати. Отже, за результатами тестування у прикордонників-учасників АТО виявлено незначно вищі рівні автономності в професійній діяльності, професійного самоприйняття, задоволеності рівнем компетентності та професійними досягненнями, професійними цілями, розвитком та зростанням, а також професійного благополуччя в цілому порівняно з прикордонниками, які не брали участь в АТО.

За результатами кореляційного аналізу, спрямованого на виявлення залежності показників професійного фокусу особистісного благополуччя прикордонників від участі в АТО, виявлено на рівнях високої статистичної значущості та статистичної значущості слабку пряму залежність професійної ідентичності ($r=0,123$, при $p=0,033$), самовпевненості ($r=0,137$, при $p=0,018$), самооцінки особистісного зростання ($r=0,141$, при $p=0,014$), професійного самоствавлення ($r=0,115$, при $p=0,047$), потреби у різноманітності, змінах і стимуляції, прагненні уникати рутини ($r=0,159$, при $p=0,005$), потреби бути креативним та відкритим до нових ідей ($r=0,257$, при $p<0,001$), потреба в самовдосконаленні, зростанні та розвитку як особистості ($r=0,124$, при $p=0,031$), потреба у відчутті затребуваності в цікавій суспільно-корисній праці ($r=0,186$, при $p=0,001$), стабільності роботи ($r=0,256$, при $p<0,001$), служіння як кар'єрної орієнтації ($r=0,194$ при $p<0,001$), виклику як кар'єрної орієнтації ($r=0,184$, при $p=0,001$), автономності в професійній діяльності ($r=0,213$, при $p<0,001$), задоволеності рівнем компетентності ($r=0,213$, при $p<0,001$), задоволеності професійними досягненнями ($r=0,149$, при $p=0,010$), професійного самоприйняття ($r=0,184$, при $p=0,001$), професійного зростання ($r=0,181$, при $p=0,002$), професійних цілей ($r=0,174$, при $p=0,002$), професійного розвитку ($r=0,224$, при $p<0,001$), професійного благополуччя ($r=0,181$, при $p=0,002$); помірну пряму залежність професійної компетентності ($r=0,308$, при $p<0,001$), інтеграції стилів життя ($r=0,351$, при $p<0,001$), а також слабку обернену залежність потреби у взаємостосунках ($r=-0,221$, при $p<0,001$), потреби у визнанні ($r=-0,206$, при $p<0,001$) та потреби у впливовості і владі, прагненні керувати іншими, наполегливому прагненні до конкуренції ($r=-0,113$, при $p=0,049$) від участі прикордонників в АТО.

За результатами тестування за анкетною оцінкою сприятливості організаційної культури виявлено суттєві відмінності у показниках: рівень організаційної культури ($U=8634,5$, при $p<0,001$) та рівень організаційного управління ($U=9705,0$, при $p=0,027$). У прикордонників-учасників АТО і у прикордонників, які не приймали участь в АТО, переважають оптимальні рівні прояву організаційної культури відносин (у 69,62 % прикордонників-учасників АТО та у 59,72 % у прикордонників, які не приймали участь в АТО) та організаційного управління (у 60,76 % прикордонників-учасників АТО та у 61,80 % у прикордонників, які не приймали участь в АТО). Відмінності полягають у тому, що прикордонники-учасники АТО вважають більш оптимальною організаційну культуру відносин, а прикордонники, які не приймали участь в АТО – організаційне управління. 30,38 % прикордонників-учасників АТО та 40,28 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, вказують на неоптимальність організаційної культури відносин, що пов'язано з переважанням у відносинах владності над роботою в команді, виконавства над ініціативністю у діяльності, трудової функції персоналу над його інтересами. Також 39,24 % прикордонників-учасників АТО та 38,19 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, вказують на неоптимальність організаційного управління, що пов'язано з управлінням організацією професійної діяльності як «машинною», а не як «общиною».

За результатами тестування за опитувальником визначення задоволеності працею виявлено, що у прикордонників-учасників АТО і у прикордонників, які не приймали участь в АТО переважають середні рівні прояву задоволеності працею (у 80,38 % прикордонників-учасників АТО та у 79,86 % у прикордонників, які не приймали участь в АТО), що свідчить про те, що як учасники АТО, так і прикордонники, які не приймали участь в АТО, в цілому задоволені працею, проте, вони незадоволені недостатнім заробітком, необхідним для забезпечення рівня життя, ненормованістю робочого дня та відсутністю вільного часу, низькими можливостями задоволення власних інтересів в професійній діяльності та низьким рівнем публічного визнання керівництвом результатів їхньої діяльності й професійних здобутків. У 19,62 % прикордонників-учасників АТО та 20,14 % прикордонників, які не приймали участь в АТО виявлено високі рівні цього показника (низькі рівні цього показника не виявлено), що свідчить про відповідність праці потребам та бажанням, про високий рівень збігу психологічних особливостей цих прикордонників та компетентностей з посадовими обов'язками та достатній потенціал для професійного зростання. Відмінності у задоволеності працею полягають у тому, що прикордонники-учасники АТО менше задоволені працею порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО ($U=9287,5$, при $p=0,006$).

За результатами тестування за опитувальником «Інтегральна задоволеність роботою» виявлено суттєві відмінності у показниках: інтерес до роботи ($U=9467,5$, при $p=0,010$), задоволеність досягненнями у роботі ($U=9190,0$, при $p=0,002$), задоволеність взаєминами зі співробітниками ($U=9491,0$ при $p=0,010$), задоволеність змістом роботи ($U=9544,5$, при $p=0,010$), загальна задоволеність працею ($U=8593,0$, при $p<0,001$). За показниками задоволеність взаєминами з керівництвом, рівень домагань в професійній діяльності, задоволеність умовами праці та професійна відповідальність суттєвих відмінностей у досліджуваних групах прикордонників не виявлено.

У прикордонників-учасників АТО (у 55,06 % осіб) і у прикордонників, які не приймали участь в АТО (у 45,14 % осіб), виявлено переважання високого рівня задоволеності досягненнями в роботі. У 41,77 % прикордонників-учасників АТО та 38,89 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено задоволеність взаєминами з співробітниками на середньому рівні, та у 3,17 % прикордонників-учасників АТО та 15,97 % прикордонників, які не приймали участь в АТО – на низькому, що свідчить про те, що переважна більшість прикордонників задоволена власними досягненнями в роботі, але у прикордонників-учасників АТО цей показник є вищим порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО. У прикордонників-учасників АТО (у 54,43 % осіб) і у прикордонників, які не приймали участь в АТО (у 51,39 % осіб) виявлено переважання високого рівня задоволеності взаєминами зі співробітниками. У 41,14 % прикордонників-учасників АТО та 39,58 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено задоволеність взаєминами з співробітниками на середньому рівні, та у 4,43 % прикордонників-учасників АТО та 9,03 % прикордонників, які не приймали участь в АТО – на низькому, що свідчить про те, що як учасники АТО, так і прикордонники, які не приймали участь в АТО, задоволені взаєминами зі співробітниками, але у прикордонників-учасників АТО цей показник є вищим порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО. У прикордонників-учасників АТО (у 59,49 % осіб) і у прикордонників, які не приймали участь в АТО (у 60,42 % осіб), виявлено переважання середнього рівня задоволеності взаєминами з керівництвом. У 28,48 % прикордонників-учасників АТО та 26,69 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено задоволеність взаєминами з керівництвом на високому рівні, та у 12,03 % прикордонників-учасників АТО та 13,89 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, – на низькому, що свідчить про те, що як прикордонники-учасники АТО, так і прикордонники, які не приймали участь в АТО, переважно задоволені взаєминами з керівництвом. Суттєвих відмінностей за цим показником у досліджуваних групах прикордонників не виявлено. У прикордонників-учасників АТО (у 63,92 % осіб) і у прикордонників, які не приймали участь в АТО (у 67,36 % осіб), виявлено переважання середнього рівня домагань в професійній діяльності. У 25,32 % прикордонників-учасників АТО та у 24,31 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено високі рівні домагань й у 10,76 % прикордонників-учасників АТО та у 8,33 % прикордонників, які не приймали участь в АТО – низький, що свідчить про те, що як учасники АТО, так і прикордонники, які не приймали участь в АТО, мають достатні рівні домагань для здійснення професійної діяльності. Суттєвих відмінностей за цим показником у досліджуваних групах прикордонників не виявлено. У прикордонників-учасників АТО (у 59,49 % осіб) і у прикордонників, які не приймали участь в АТО (у 54,86 % осіб), виявлено переважання середнього рівня професійної відповідальності. У 17,72 % прикордонників-учасників АТО і 13,19 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено професійну відповідальність на високому рівні, та у 22,79 % прикордонників-учасників АТО та 31,94 % прикордонників, які не приймали участь в АТО – на низькому, що свідчить про те, що як прикордонники-учасники АТО, так і прикордонники, які не приймали участь в АТО, мають достатні рівні професійної відповідальності для здійснення професійної діяльності. Суттєвих відмінностей за цим показником у досліджуваних групах прикордонників не виявлено. У прикордонників-учасників АТО виявлено вищі значення за показником задоволеності змістом роботи (високий рівень виявлено у 15,19 % прикордонників-учасників АТО та у 9,03 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, середній – у 62,66 % прикордонників-учасників АТО та у 56,25 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, низький – у 22,15 % прикордонників-учасників АТО та у 34,72 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що свідчить про те, що прикордонники-учасники АТО більше надають перевагу виконуваній роботі над високим заробітком порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО. У прикордонників-учасників АТО (у 47,47 % осіб) і у прикордонників, які не приймали участь в АТО (у 57,64 % осіб), виявлено переважання середнього рівня задоволеності умовами праці. У 45,57 % прикордонників-учасників АТО та у 40,28 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено високі рівні й у 6,96 % прикордонників-учасників АТО та у 2,08 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, – низькі, що свідчить про те, що як учасники АТО, так і прикордонники, які не приймали участь в АТО, задоволені умовами праці. Суттєвих відмінностей за цим показником у досліджуваних групах прикордонників не виявлено. У прикордонників-учасників АТО виявлено значно вищі значення за показником інтересу до роботи (високий рівень виявлено у 51,27 % прикордонників-учасників АТО та у 39,58 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, середній – у 42,40 % прикордонників-учасників АТО та у 42,36 % прикордонників, які не приймали участь в АТО, низький – у 6,33 % прикордонників-учасників АТО та у 18,06 % прикордонників, які не приймали участь в АТО), що свідчить про те, що прикордонники-учасників АТО мають вищий інтерес до роботи порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО.

За показником загальної задоволеності роботою виявлено: у прикордонників-учасників АТО: високий рівень у 85,44 % осіб, середній – у 10,76 % осіб, низький – у 3,80 % осіб, а у прикордонників, які не приймали участь в АТО: високий рівень у 70,83 % осіб, середній – у 20,83 % осіб, низький – у 8,34 % осіб, що свідчить про переважання як у прикордонників-учасників АТО, так і у прикордонників, які не приймали участь в АТО, високих рівнів задоволеності роботою в цілому, але прикордонники-учасники АТО мають значно вищий інтерес до роботи порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО.

За результатами кореляційного аналізу, спрямованого на виявлення залежності показників організаційного фокусу особистісного благополуччя прикордонників від участі в АТО, виявлено

на рівнях високої статистичної значущості та статистичної значущості слабку пряму залежність організаційної культури відносин ($r=0,209$, при $p<0,001$), організаційного управління ($r=0,128$, при $p=0,027$), інтересу до роботи ($r=0,149$, при $p=0,010$), задоволеності досягненнями в роботі ($r=0,181$, при $p=0,002$), задоволеності взаєминами зі співробітниками ($r=0,148$, при $p=0,011$), задоволеності змістом роботи ($r=0,148$, при $p=0,010$), загальної задоволеності роботою ($r=0,212$, при $p<0,001$), а також слабку обернену залежність задоволеності працею ($r=-0,159$, при $p=0,006$) від участі прикордонників в АТО.

Висновки. За результатами дослідження виявлено відмінності в особистісних особливостях особистісного благополуччя прикордонників-учасників АТО та прикордонників, які не приймали участь в АТО. Так, у прикордонників-учасників АТО виявлено значно вищі рівні смисложиттєвих орієнтацій та загальної здійсненності життя порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО. Прикордонники-учасники АТО більше цінують цікаву роботу, наявність хороших друзів та щасливе сімейне життя порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО, які більше цінують здоров'я, пізнання та свободу, ніж прикордонники-учасники АТО. Прикордонникам-учасникам АТО більше доступні такі цінності як здоров'я та щасливе сімейне життя, ніж прикордонникам, які не приймали участь в АТО, яким більше доступні такі цінності як: пізнання та творчість, ніж прикордонникам-учасникам АТО. У прикордонників-учасників АТО виявлено нижчі рівні розвитку рефлексії спілкування та взаємодії з іншими людьми та суб'єктивного благополуччя порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО. Прикордонники, які не приймали участь в АТО, мають більше цілей і планів на майбутнє, вищі прагнення до досягнення майбутніх цілей і винагород порівняно з прикордонниками-учасниками АТО. Прикордонники-учасники АТО мають нижчі рівні прояву напруги та чутливості та ознак психоемоційної симптоматики, вони мають більш стабільний позитивний настрій, менше турбуються про власне здоров'я та хороше самопочуття, більше задоволені повсякденною діяльністю, для них меншу значущість мають соціальне оточення, товариськість та дружельюбність, задоволення від взаємодії з членами сім'ї та друзями порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО.

За результатами дослідження виявлено відмінності в професійних особливостях особистісного благополуччя прикордонників-учасників АТО та прикордонників, які не приймали участь в АТО. Серед мотивів професійної діяльності як у прикордонників-учасників АТО, так і у прикордонників, які не приймали участь в АТО, переважають потреби в хороших умовах праці та комфортній обстановці, у соціальних контактах, у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків, у досягненні складних цілей, у впливовості і владі, прагненні керувати іншими, у різноманітності, змінах і стимуляції, прагненні уникати рутини. У прикордонників-учасників АТО виявлено вищі рівні потреб: бути креативним та відкритим до нових ідей, у самовдосконаленні, зростанні та особистісному розвитку та у відчутті затребуваності у суспільно-корисній праці, а також нижчі рівні потреб: у формуванні та підтримці довгострокових стабільних взаємостосунків, у визнанні з боку інших осіб, у досягненні складних цілей, у впливовості, владі, конкуренції, у різноманітності, змінах і стимуляції, прагненні уникати рутини, порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО. Серед прикордонників-учасників АТО та серед прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено переважну більшість осіб зі сформованою позитивною ідентичністю, яка є вищою у прикордонників-учасників АТО. У прикордонників-учасників АТО виявлено вищий рівень позитивності професійного самоставлення за рахунок вищих рівнів самоповаги, самовпевненості та самооцінки особистісного зростання порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО. Серед прикордонників-учасників АТО та серед прикордонників, які не приймали участь в АТО, виявлено переважну більшість осіб середнім рівнем професійної затребуваності, проте, значущих відмінностей цього показника в досліджуваних групах прикордонників не виявлено. Виявлено низький рівень професійного благополуччя у переважній більшості як прикордонників-учасників АТО, так і прикордонників, які не приймали участь в АТО. Проте, рівень професійного благополуччя прикордонників-учасників АТО є вищим за рахунок вищих показників автономності в професійній діяльності, професійного самоприйняття, задоволеності рівнем компетентності та професійними досягненнями, сформованості професійних цілей, професійного розвитку та зростання порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО.

За результатами дослідження виявлено відмінності в організаційних особливостях особистісного благополуччя прикордонників-учасників АТО та прикордонників, які не приймали участь в АТО. Прикордонники-учасники АТО вважають більш оптимальною організаційну культуру відносин, а прикордонники, які не приймали участь в АТО – організаційне управління в органах (підрозділах) охорони державного кордону. У прикордонників-учасників АТО рівень задоволеності працею є нижчим порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО. В цілому прикордонники-учасники АТО більше задоволені роботою, оскільки мають значно вищий інтерес до роботи, вищу задоволеність досягненнями, змістом роботи та взаєминами зі співробітниками порівняно з прикордонниками, які не приймали участь в АТО. Відмінності в особистісних, професійних та організаційних особливостях особистісного благополуччя прикордонників-учасників АТО пов'язані з позитивною трансформацією травматичного досвіду перебування в зоні АТО, у переосмисленні життєвих та професійних цілей, їх результатів, зміною ціннісних орієнтацій, інтересів, прагнень та професійної мотивації, зміною ставлення до організаційної культури відносин та управління.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з розробкою технології психологічного забезпечення особистісного благополуччя персоналу ДПС України.

Література

1. Суботін В. О. Забезпечення прикордонної безпеки України в умовах збройного конфлікту / В. О. Суботін, О. В. Ананьїн // Наука і оборона. – 2014. – № 4. – С. 30–36.
2. Івашков Ю. Аналіз досвіду діяльності органів та підрозділів Державної прикордонної служби України під час проведення Антитерористичної операції на сході України / Ю. Івашков, О. Глуздань : збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер. : військові та технічні науки. – 2016. – № 4 (70). – С. 41–48.
3. Ворона Ю. Учасники війни на сході України : як отримати статус УБД та які пільги він дає ветеранам // Українська правда. – 19 жовтня 2018 [Електронний ресурс] / Ю. Ворона. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/10/19/7195592/>.
4. Порядок надання та позбавлення статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення від 20 серпня 2014 р. № 413 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-%D0%BF>.
5. Психосоціальна робота с учасниками локальних боевых действий : метод. пособ. / сост. М. А. Костенко, Н. Б. Костенко, А. В. Урезков. – Москва : АСТ, 2000. – 198 с.
6. Dolan C. A. The coping paradox: work, stress, and coping in the U.S. // *Army Military Psychology* / C. A. Dolan, M. G. Ender. – 2008. – Vol. 20. – P. 151–169. DOI : 10.1080/08995600802115987.
7. Fry L. W. Spiritual leadership and army transformation: Theory, measurement, and establishing a baseline [Electronic resource] / L. W. Fry, S. Vitucci, M. Cedillo // *The Leadership Quarterly*. – October 2005. – Vol. 16, Issue 5. – P. 835–862. – Way of access : <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2005.07.012>.
8. Reivich K. J. Master resilience training in the U.S. [Electronic resource] / K. J. Reivich, M. E. P. Seligman, S. McBride // *Army. American Psychologist*. – 2011. Vol. 66 (1). – P. 25–34. – Way of access : <http://dx.doi.org/10.1037/a0021897>.
9. Seligman M. E. P. Comprehensive Soldier Fitness and the future of psychology / M. E. P. Seligman, R. D. Fowler // *American Psychologist*. – Jan. 2011. – Vol. 66(1). – P. 82–86. DOI : 10.1037/a0021898.
10. Sanden S. Mental readiness for maritime international operation: procedures developed by Norwegian navy. Resilience Research and Training in the U.S. and Canadian Armed Forces “Battlebook” with agenda, participants and supplemental materials [Electronic resource] / S Sanden., B. H. Johnsen, J. Eid, J. Sommerfelt-Pettersen, V. Koefoed et al. ; Co-chairs : R. R. Roland, P. T. Bartone. – Toronto, August 7, 2015. – Canada, 2015. – P. 90–97. – Way of access : <http://www.hardiness-resilience.com/docs/Battlebook-160-pages-30AUG2015.pdf>.
11. Bailey L. C. S. Canadian forces health services. Road to mental readiness: challenges & opportunities. Resilience Research and Training in the U.S. and Canadian Armed Forces “Battlebook” with agenda, participants and supplemental materials [Electronic resource] / L. C. S. Baily ; co-chairs : R. R. Roland, P. T. Bartone. – Toronto, August 7, 2015. – Canada, 2015. – P. 6–23. – Way of access : <http://www.hardiness-resilience.com/docs/Battlebook-160- pages-30AUG2015.pdf>.
12. Friends of the Israel Defense Forces [Electronic resource]. – Way of access : http://www.awis.co.il/hp_site_fidf.html (last access: 8.11.2018).
13. Public, Society Benefit. Friends of the Israel Defense Forces. Wellbeing and Recreational Programs [Electronic resource]. – Way of access : <https://www.guidestar.org/profile/13-3156445> (last access: 10.11.2018).
14. Loganovsky K. N. Neuropsychiatric characteristics of antiterrorist operation combatants in the Donbass (Ukraine) [Electronic resource] / K. N. Loganovsky, N. A. Zdanevich, M. V. Gresko, D. Marazziti, T. K. Loganovskaja // *CNS Spectrums*. – Vol. 23, Special Issue 2 (Evil, psychiatry, and terrorism : understanding the roots of evil). – April 2018. – P. 178–184. – Way of access : <https://doi.org/10.1017/S1092852917000190>.
15. Єрьоменко Д. Ю. Особливості відновлення психологічної стійкості прикордонників після бойових зіткнень на державному кордоні / Д. Ю. Єрьоменко // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України Проблеми сучасної психології. – 2016. Вип. 33. – С. 162–171.
16. Духневич В. М. Негативні психологічні наслідки політико-правової ситуації на сході України: проблемне поле дослідження / В. М. Духневич // *Юридична психологія*. – 2017. – № 2. – С. 45–51.
17. Гриб А. Є. Соціальна дезадаптація учасників бойових дій та особливості її профілактики та психокорекції [Електронний ресурс] / А. Є. Гриб // *Медична психологія*. – Режим доступу : medpsychology.pp.ua/соціальна-дезадаптація-учасників-бо. (дата звернення 20.11.2018).
18. Осьодло В. І. Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій : сучасний стан та перспективи / В. І. Осьодло, Д. С. Зубовський // *Український психологічний журнал*. – 2017. – № 1 (3). – С. 63–79.
19. Тімченко В. О. Психологічні наслідки перебування рятувальників у зоні проведення антитерористичної операції: дис. канд. психол. наук / В. О. Тімченко. – Харків, 2017. – 273 с.
20. Тімченко О. В. Психологічні особливості «виходу з війни» військовослужбовців та працівників Служби порятунку. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / О. В. Тімченко ; за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. – С. 201–216.
21. Буряк О. О. Шляхи та методи реабілітації осіб з «військовим синдромом» та посттравматичним стресовим розладом / О. О. Буряк, М. І. Гіневський, Г. Л. Катеруша // *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. – 2015. – Вип. 3(44). – С. 137–141.
22. Хоружий С. М. Психологічна робота з посттравматичними стресовими розладами у військовослужбовців Збройних Сил України. Частина 2 : Групові форми психологічної допомоги військовослужбовцям у подоланні наслідків психологічної травматизації : методичний посібник / С. М. Хоружий, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. – Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 84 с.
23. Stuart J. A. The Psychological Status of U.S. Army Soldiers during Recent Military Operations [Electronic resource] / J. A. Stuart, R. R. Halverson // *Military Medicine*. – 1 November 1997. – Vol. 162. – Issue 11, 1997. – P. 737–743. – Way of access : <https://doi.org/10.1093/milmed/162.11.737>.
24. Vinokur A. D. Effects of war exposure on air force personnel's mental health, job burnout and other organizational related outcomes [Electronic resource] / A. D. Vinokur, P. F. Pierce, L. Lewandowski-Romps, S. E. Hobfoll et al. // *Journal of Occupational Health Psychology*, 2011. – № 16 (1). – P. 3–17. – Way of access : <http://dx.doi.org/10.1037/a0021617>.
25. Hochgesang J. The Psychological Effects of the Vietnam War. Ethics of Development in a Global [Electronic resource] / J. Hochgesang, T. Lawyer, T. Stevenson // *Environment (EDGE). War & Peace. Media and War*. Updated July 26, 1999. – Way of access : https://web.stanford.edu/class/e297c/war_peace/media/hpsych.html.

References

1. Subotin V. O., Ananin O. V. (2014) Zabezpechennia prykordonnoi bezpeky Ukrainy v umovakh zbroinoho konfliktu. *Nauka i oborona*. № 4. С. 30–36. [in Ukrainian]
2. Ivashkov Yu., Hluzdan O. (2016) Analiz dosvidu diialnosti orhaniv ta pidrozdiliv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy pid chas provedennia Antyterorystychnoi operatsii na skhodi Ukrainy. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. Seria : viiskovi ta tekhnichni nauky. № 4 (70). S. 41–48. [in Ukrainian]
3. Vorona Yu. (2018) Uchasnyky viiny na skhodi Ukrainy : yak otrymaty status UBD ta yaki pilhy vin daie veteranam. *Ukrainska pravda*. 19 zhovtnia. URL : <https://www.ppravda.com.ua/articles/2018/10/19/7195592/>. [in Ukrainian]
4. Poriadok nadannia ta pozbavlennia statusu uchasyka boiovykh dii osobam, yaki zakhyschaly nezalezhnist, suverenitet ta terytorialnu tsilnist Ukrainy i braly bezposeredniu uchast v antyterorystychnii operatsii, zabezpechenni yii provedennia vid 20 serpnia 2014 r. № 413. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-%D0%BF>. [in Ukrainian].
5. Psikhosotsialnaya rabota s uchastnikami lokalnykh boyevykh deystviy : metod. posob. / sost. M. A. Kostenko. N. B. Kostenko. A. V. Urezkov. (2000) Moskva : ACT. 198 s. [in Russian].
6. Dolan C. A., Ender M. G. (2008) The coping paradox: work, stress, and coping in the U.S. Army Military Psychology. *Vol. 20*. P. 151–169. DOI : 10.1080/08995600802115987.
7. Fry L. W., Vitucci S., Cedillo M. (2005) Spiritual leadership and army transformation: Theory, measurement, and establishing a baseline. *The Leadership Quarterly*. Vol. 16, Is. 5. P. 835–862. URL : <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2005.07.012>.
8. Reivich K. J., Seligman M. E. P., McBride, S. (2011) Master resilience training in the U.S. Army. *American Psychologist*. Vol. 66 (1). P. 25–34. URL : <http://dx.doi.org/10.1037/a0021897>.
9. Seligman M. E. P., Fowler R. D. (2011) Comprehensive Soldier Fitness and the future of psychology. *American Psychologist*. Jan. Vol. 66(1). P. 82–86. DOI : 10.1037/a0021898.
10. Sanden S., Johnsen B. H., Eid J., Sommerfelt-Petersen J., Koefoed V., Størksen R., Røsselund A., Neteland H. O., Wetteland P. I., Wilhelmsen E. V. (2015) Mental readiness for maritime international operation: procedures developed by Norwegian navy. *Resilience Research and Training in the U.S. and Canadian Armed Forces “Battlebook” with agenda, participants and supplemental materials / Co-chairs R. R. Roland, P. T. Bartone*. Toronto, Canada. 160 p. P. 90-97. URL : <http://www.hardiness-resilience.com/docs/Battlebook-160-pages-30AUG2015.pdf>.
11. Bailey L.C. S. (2015) Canadian forces health services. Road to mental readiness: challenges & opportunities. *Resilience Research and Training in the U.S. and Canadian Armed Forces “Battlebook” with agenda, participants and supplemental materials / Co-chairs R. R. Roland, P. T. Bartone*. Toronto, Canada. 160 p. P. 6-23. URL : <http://www.hardiness-resilience.com/docs/Battlebook-160-pages-30AUG2015.pdf>.
12. Friends of the Israel Defense Forces. URL : http://www.awis.co.il/hp_site_fidf.html (data zvernennia 8.11.2018).
13. Public, Society Benefit. Friends of the Israel Defense Forces. Wellbeing and Recreational Programs. URL : <https://www.guidestar.org/profile/13-3156445> (data zvernennia 10.11.2018).
14. Loganovsky K. N., Zdanevich N. A., Gresko M. V., Marazziti D., Loganovskaja T.K. (2018) Neuropsychiatric characteristics of antiterrorist operation combatants in the Donbass (Ukraine). *CNS Spectrums*. Volume 23, Special Issue 2 (Evil, psychiatry, and terrorism: understanding the roots of evil). P. 178–184. URL : <https://doi.org/10.1017/S1092852917000190>. [in Ukrainian]
15. Yeromenko D. Yu. (2016) Osoblyvosti vidnovlennia psykhologichnoi stiikosti prykordonnykiv pislia boiovykh zitknien na derzhavnomu kordonu. *Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykhologii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy Problemy suchasnoi psykhologii*. Vypusk 33. S. 162–171.
16. Dukhnevych V.M. Nehatyvni psykhologichni naslidky polityko-pravovoi sytuatsii na skhodi Ukrainy: problemne pole doslidzhennia. *Yurydychna psykhologhiia*. 2017. № 2. S. 45–51. [in Ukrainian]
17. Hryb A. Ye. (2018) Sotsialna dezadaptatsiia uchasykiv boiovykh dii ta osoblyvosti yii profilaktyky ta psykhokorektsii. *Medychna psykhologhiia*. URL : medpsychology.pp.ua/sotsialna-dezadaptatsiia-uchasykiv-bo. [in Ukrainian]
18. Osodlo V. I., Zubovskyi D. S. (2017) Posttravmatyчне zrostannia osobystosti uchasykiv boiovykh dii : suchasnyi stan ta perspektyvy. *Ukrainskyi psykhologichnyi zhurnal*. № 1 (3). S. 63–79. [in Ukrainian]
19. Timchenko V. O. (2017) Psykhologichni naslidky perebuvannia riatuvalnykiv u zoni provedennia antyterorystychnoi operatsii: dys. kand. psykol. nauk. Kharkiv, 273 s. [in Ukrainian]
20. Timchenko O. V. (2017) Psykhologichni osoblyvosti «vykhodu z viiny» viiskovosluzhbovtiv ta pratsivnykiv Sluzhby poriatunku. *Osobystist yak subiekt podolannia kryzovykh sytuatsii: psykhologichna teoriia i praktyka: monohrafiia / za red. S.D. Maksymenka, S.B. Kuzikovoii, V.L. Zlyvkova*. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka, S. 201-216. [in Ukrainian]
21. Buriak O. O., Hinevskyi M. I., Katerusha H. L. (2015) Shliakhy ta metody reabilitatsii osib z «viiskovym syndromom» ta posttravmatychnym stresovym rozladom. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh Syl*. Vypusk 3(44). S. 137–141. [in Ukrainian]
22. Khoruzhyi S. M., Pishko I. O., Lozinska N. S. (2017) Psykhologichna robota z posttravmatychnym stresovym rozladom u viiskovosluzhbovtiv Zbroinykh Syl Ukrainy. *Chastyna 2 : Hrupovi formy psykhologichnoi dopomohy viiskovosluzhbovtiam u podolanni naslidkiv psykhologichnoi travmatyzatsii. Metodychnyi posibnyk*. Kyiv : NDTs HP ZSU. 84 s. [in Ukrainian]
23. Stuart J. A., Halverson R. R. (1997) The Psychological Status of U.S. Army Soldiers during Recent Military Operations. *Military Medicine*, Vol. 162, Issue 11, P. 737-743. URL : <https://doi.org/10.1093/milmed/162.11.737>.
24. Vinokur A. D., Pierce P. F., Lewandowski-Romps L., Hobfoll S. E., & Galea S. (2011) Effects of war exposure on air force personnel’s mental health, job burnout and other organizational related outcomes. *Journal of Occupational Health Psychology*. 16 (1). P. 3-17. URL : <http://dx.doi.org/10.1037/a0021617>.
25. Hochgesang J., Lawyer T., Stevenson T. (1999) The Psychological Effects of the Vietnam War. *Ethics of Development in a Global Environment (EDGE)*. War & Peace. Media and War. Updated. URL : https://web.stanford.edu/class/e297c/war_peace/media/hpsych.html.